



СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ФІНАНСОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Володимир ГОРИН

Розглянуто сутність поняття "соціальна безпека". У результаті теоретичного узагальнення існуючих концептуальних підходів до трактування соціальної безпеки сформульовано авторський підхід щодо її визначення.

The essence of the definition social security is considered. As the result of theoretical generalization of existent conceptual approaches to the interpretation of social security, the author's approach to the given definition is offered.

Глибокі економічні та політичні зрушення в усіх сферах суспільного життя, що стали визначальною ознакою XX – поч. XXI століття, та пов'язана з цим масштабна соціально-економічна криза в Україні супроводжувалися різким зниженням рівня життя населення, вибуховим його розшаруванням за рівнем доходів, виникненням бідності і зростанням соціальної напруги. Не зважаючи на макроекономічну стабільність і економічне зростання впродовж останніх років, спостерігається консервація соціальних диспропорцій економічного розвитку, наростання соціальних протиріч та загострення соціальних конфліктів. Розробка ефективних методів фінансової політики, їх практична реалізація для розв'язання складних політичних, економічних та соціальних проблем супроводжуються кардинальною зміною підходів до розуміння фінансів, визнанням їх фундаментального значення у контексті стратегічних завдань економічної розбудови держави [16, 6].

Фінансова наука на сьогодні трансформується із суто позитивістського, орієнтованого на тлумачення дійсності знання у комплексне нормативне, базоване на антропоцентричних ідеях вчення, що синтезує в собі як суто фінан-

сові, так і політологічні та соціологічні питання. Фактично відбувається становлення нової фінансової парадигми, базованої на ідеї реалізації "людського виміру" в усіх сферах суспільного життя, усвідомленні людини як найвищої і найпріоритетнішої цінності, визначального суб'єкта економічного поступу суспільства, визнанні реалізації її прав та інтересів головною метою існування держави.

Важливим питанням, що перебуває сьогодні на вістрі наукових досліджень є формування належних умов реалізації однієї з фундаментальних потреб людини – потреби у безпеці. Нові історичні умови вимагають пересмислення ролі і місця безпеки в системі життя важливих інтересів особи, суспільства і держави, аналізу структури такого складного явища як соціальна безпека, розробки ефективного механізму захисту суб'єктів безпеки всіх рівнів від реально існуючих та потенційних загроз і небезпек. Формування та практична реалізація дієвого механізму забезпечення соціальної безпеки передбачає, перш за все, з'ясування суті даного поняття, визначення факторів, які впливають на її стан, дослідження взаємозв'язку між окремими її складовими. Багатоаспектність поглядів і багатовекторність

підходів теоретиків і практиків до з'ясування суті поняття "соціальна безпека" вимагає застосування комплексного підходу до розуміння її як об'єктивного явища та невід'ємної складової економічної науки.

Водночас доводиться констатувати, що теоретична і практична база розв'язання проблем соціальної безпеки не має належного розвитку. Це зумовлюється звуженістю понять і суті національної безпеки, яка впродовж довгого часу обмежувалася вирішенням проблем зовнішніх загроз та пов'язаних з ними внутрішніх. З іншого боку, не було потреби і передумов проведення теоретичних досліджень з даної проблематики. Соціалістична ідеологія покладала всю відповідальність у питаннях вирішення соціальних проблем на державу, яка формувала відповідну соціальну політику, у перевагах якої була переконана більшість членів суспільства [5, 17–18].

Звертаючись до науковий здобутків вітчизняної та пострадянської економічної науки, можна констатувати, що питання взаємозв'язку соціальних процесів та соціальної безпеки залишаються мало дослідженими. Серед вітчизняних вчених, які зробили спробу розкрити та узагальнити окремі аспекти із даної проблематики варто відзначити І. Гнибіденко, Є. Крихтіна, О. Новікову, В. Паламарчука. Певні напрацювання щодо аналізу проблем соціальної безпеки мають О. Волощук, О. Давидюк, С. Пирожков, Ю. Порохнявий, Т. Русанова, О. Хомра. Проте, наукові праці згаданих нами вчених, торкаються переважно окремих аспектів проблеми і найчастіше мають загально описовий характер щодо визначення орієнтирів дослідження соціальної безпеки.

Зважаючи на те, що поняття "соціальна безпека" вперше згадується в економічній літературі другої половини ХХ століття, пошук ґрунтовних теоретичних положень з даної проблематики у спадщині економічної науки є марною справою. Разом з тим, питання впливу соціальних процесів на економічну систему, обґрунтування необхідності втручання влади з метою усунення загроз безпеці держави все ж займають певне місце у працях науковців-

класиків А. Сміта, Д. Рікардо, А. Маршалла та інших. Ці дослідження носили спорадичний характер, торкаючись, в основному, питань ефективності окремих напрямів соціальної політики та її впливу на інтереси підприємницького сектору.

Зокрема, А. Сміт приділяючи увагу проблематиці заробітної плати вказував, що скорочення останньої однозначно супроводжується виникненням суспільних конфліктів, що становлять загрозу як для підприємців, так і для держави загалом [12]. З критикою не ефективності англійського законодавства про захист бідняків, яке, не принісши корисного ефекту, спричинило погіршення становища багатих виступав Д. Рікардо. Він вказував, що перманентне зростання соціальних видатків загрожує поглинути усі кошти держави і реально здатне спричинити розлад економіки країни [9].

А. Маршалл, наголошуючи на неприпустимості існування злиднів та необхідності державного втручання з метою подолання бідності, стверджував, що надмірне майнове розшарування суспільства є "серйозним дефектом у нашій економічній системі". Будь-які кроки, спрямовані на зменшення масштабів поляризації доходів за умови збереження основ ринкового господарства він вважав безсумнівним суспільним досягненням [4].

"Соціальна політика не повинна непрямыми шляхами підривати продуктивність народного господарства. Вона не повинна ґрунтуватися засадам, на яких базується ринкове господарство", – писав представник німецького неолібералізму Л. Ерхард, обґрунтовуючи необхідність обмеження рівня соціалізації економіки. Надмірне втручання держави в економіку, зростаючі соціальні видатки у Німеччині того часу були однією із головних причин високої інфляції і загрожували, на думку Ерхарда, сповільненням економічного зростання [2].

Концептуальну основу сучасного розуміння сутності соціальної безпеки в нормативно-правовій базі започатковано у 1990 році Декларацією про державний суверенітет України. Соціальна безпека держави при цьому роз-

глядається як стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів як особи, так і суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Щодо власне інтерпретації сутності соціальної безпеки як економічного поняття, то звернувшись до напрацювань науковців-теоретиків в царині його змістовного наповнення, можна констатувати, що чіткого визначення досі не сформовано.

Зокрема, О. Новікова у монографії "Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення" пропонує при формулюванні визначення соціальної безпеки виходити із змісту поняття національна безпека, поданого у Концепції (основах державної політики) національної безпеки. На її думку, варто від національних інтересів відокремити соціальні інтереси, а від загроз національній безпеці – загрози соціальної та інших сфер, які перешкоджають реалізації соціальних інтересів. З огляду на вищезазначене, О. Новікова пропонує трактувати соціальну безпеку як "...стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від впливаючих на них загроз національній безпеці" [5, 27], наголошуючи при цьому, що стан безпеки є наслідком реалізації заходів соціального захисту, який характеризує їх результативність та ефективність.

Е. Лібанова при розкритті сутності соціальної безпеки також дотримується думки, що стан захищеності або безпека людини, особи – це результат реалізації політики соціального захисту. Соціальну безпеку при цьому вона визначає як одну із складових національної безпеки, трактуючи її як стан захищеності від загроз соціальним інтересам [3, 381].

Переконавши позицію щодо необхідності розгляду соціальної безпеки як складової частини національної безпеки знаходимо в працях Є. Крихтіна. Проте варто відмітити, що автором не вироблено чіткої позиції щодо трактування сутності соціальної безпеки, а висловлені ним погляди є дещо суперечливими. Зокрема, на сторінках колективної монографії "Соціальна політика та економічна безпека" автор наголошує, що соціальну безпеку слід трак-

тувати як систему законодавчо-нормативних заходів з боку державних органів управління і відповідних установ разом з громадськими організаціями з метою забезпечення життєдіяльності окремої особи, різних соціально-демографічних груп та всього суспільства в цілому. Таким чином, за словами Є. Крихтіна, соціальна безпека формується в системі правових та соціальних гарантій, які дозволяють людині найефективніше функціонувати в межах певної суспільно-політичної формації [13, 15]. Акцентуючи увагу на організаційних та правових засадах, вчений ігнорує фінансові аспекти забезпечення соціальної безпеки.

Разом з тим, визнаючи соціальну безпеку як певну діяльність, вчений одночасно наголошує, що соціальна безпека як складова національної безпеки визначає стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також загроз соціальним інтересам. При цьому Є. Крихтін ототожнює поняття соціальна безпека і стан захищеності особи та суспільства, визначаючи їх результатом політики соціального захисту.

Автор першої в Україні праці, присвяченої питанням соціальної безпеки В. Паламарчук зазначає, що під останньою слід розуміти недопущення умов, які б призвели до неприйняттого зниження рівня життя основних верств населення і окремих соціальних груп, їх соціальної деградації. У широкому розумінні соціальна безпека за В. Паламарчуком включає не лише питання матеріальної підтримки громадян та попередження злиденності, а питання збереження соціальної перспективи всіх верств населення. В основу формування змісту поняття "соціальна безпека" вчений пропонує ставити національні соціальні інтереси, які б відображали фундаментальні цінності і прагнення діяльності, а також цивілізовані шляхи створення таких умов й засоби задоволення соціальних потреб громадян України. Для оцінки рівня соціальної безпеки автор вводить таке поняття як соціальний (соціально-політичний) ризик, визначаючи його як ймовірність небажаних соціально-політичних ускладнень

внаслідок прийняття (або неприйняття) тих чи інших державних заходів [6, 8].

Особливу думку щодо трактування соціальної безпеки висловлюють російські соціологи В. Серебряніков та А. Хлоп'єв. Вони пропонують відштовхуватися при його визначенні від змісту терміну "безпека", який тлумачиться як діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства, народів щодо пошуку, запобігання, послаблення, ліквідації та спростування загроз, здатних зруйнувати їх, втратити фундаментальні та духовні цінності, нанести непоправну шкоду, перешкодити виживанню і розвитку [10, 12]. Виходячи з таких міркувань В. Серебряніков та А. Хлоп'єв під соціальною безпекою розуміють сукупність заходів щодо захисту інтересів країни та народу в соціальній сфері, розвиток соціальної структури і відносин в суспільстві, системи життєзабезпечення і соціалізації людей, способу життя відповідно до потреб прогресу, теперішніх і майбутніх поколінь.

Розкриваючи сутність соціальної безпеки людини, П. Шевчук пропонує одним із базових понять розглядати соціальні інтереси. Відтак соціальна безпека людини – на думку вченого – це певний стан її життєдіяльності, убезпечений комплексом організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальних інтересів, формування сприятливої демографічної ситуації, збереження генофонду держави і трансформацію трудових ресурсів відповідно до ринкових вимог [15, 108].

Акцентуючи увагу на взаємозв'язку соціальної безпеки з сукупністю правових норм, які виступають визначальними щодо державного управління, В. Пашков вважає, що соціальна безпека може бути визначена як позитивно врегульований правовими нормами і реалізований на практиці стан, коли держава забезпечує наявними в її розпорядженні демократичними методами управління підтримання гідного рівня життя громадян та гарантує можливість задоволення основних потреб її розвитку [7]. В. Пашков наголошує, що з метою гарантування соціальної безпеки держава

повинна постійно утримувати баланс між сферою публічного і приватного і, водночас, ефективно діяти у напрямку постійного вдосконалення її економічної та правової бази.

Не формулюючи конкретного визначення соціальної безпеки, С. Пирожков виділяє її як важливу складову системи національної безпеки. Соціальну безпеку він трактує як результат ефективної соціальної політики, яка має застерігати суспільство від соціальних вибухів, відкритих і прихованих виявів громадської непокори та інших конфліктних ситуацій, сприяти підвищенню конкурентноздатності українського працівника за європейськими та світовими ґатунками [8]. С. Пирожков вважає, що досягнення стану соціальної безпеки не передбачає повну ліквідацію усіх загроз, оскільки вони постійно породжуються діалектикою розвитку суспільства. Реальним є такий вплив на джерела загроз, який знижував би їх інтенсивність, сприяв зміні характеру поведінки зазначених джерел із загрозового на незагрозовий, і навіть сприятливий, а також підтримка власної здатності об'єктів соціальної безпеки протистояти загрозам.

До сфери соціальної безпеки держави С. Пирожков відносить науково обґрунтовані розрахунки мінімального споживчого бюджету, адекватного уявленню про достойний людини спосіб життя, впровадження мінімуму заробітної плати, що дала б змогу реалізувати цей споживчий бюджет. Необхідною є постійна система коригування соціальних параметрів з врахуванням індексу цін та соціально-економічних критеріїв і можливостей суспільства [8].

Хомра О. У. та Русанова Т. Є., покладаючи в основу формування змісту соціальної безпеки соціальні інтереси, акцентують увагу на важливості та необхідності побудови адекватного механізму їх забезпечення та формування нормативно-правової бази. Відповідно до визначення, поданого авторами у праці "Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії" соціальна безпека – це стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих інтересів особи і суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз [14].

Підходячи до трактування соціальної безпеки, Давидюк О. О. вказує, що в основі формулювання змісту останньої повинно бути покладено необхідність формування умов для забезпечення певної якості життя людини і суспільства. Соціальна безпека автором трактується як стан суспільства, в тому числі всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних тощо, що визначають якість життя людини і суспільства в цілому та гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного та психічного здоров'я людей [1].

Підсумовуючи вищевикладене, приходимо до таких висновків та узагальнень.

По-перше, сучасна економічна література визначає соціальну безпеку з наступних позицій:

- як стан соціальної стабільності та спроможності протистояти соціальним загрозам;
- правовий захист прав і свобод людини, життєво важливих соціальних інтересів особи і суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз;
- належний рівень фінансового забезпечення офіційно встановлених соціальних стандартів та гарантій, що визначають якісний рівень життя людини і суспільства.

Поряд з цим, у економічній науці утвердився підхід до визначення соціальної безпеки як наслідку реалізації політики соціального захисту, що, на нашу думку, дещо спотворює її розуміння. У такому контексті політика соціального захисту передбачає подолання уже існуючих загроз безпеці та соціальних проблем. На нашу думку, до проблематики соціальної безпеки входять також питання формування інструментів попередження загроз, забезпечення суспільства від їх настання, що зумовлює необхідність комплексного розкриття сутності соціальної безпеки з урахуванням стратегії і

тактики соціально-економічної та фінансової політики держави.

По-друге, не зважаючи на неоднозначність та різноманітність інтерпретацій соціальної безпеки в економічній літературі, можна виділити два концептуальних підходи до формулювання її сутності: "управлінський", що полягає у її визначенні як сукупності певних управлінських дій, спрямованих на захист соціальних інтересів, та "стаціонарний", що визначає соціальну безпеку як певний стан, при якому забезпечується захист соціальних інтересів як окремої особи, так і суспільства в цілому. Натомість поза належною увагою залишається фінансовий аспект.

Спираючись на наявну теоретичну базу, а також відштовхуючись від гіпотетично сформульованого твердження про те, що соціальна безпека є критерієм ефективності соціально-економічної та фінансової політики держави, вважаємо за доречне акцентувати увагу саме на фінансовий аспект даного поняття. Відтак, на нашу думку, соціальна безпека – це реалізована через комплекс організаційно-правових форм та фінансових інструментів і важелів захищеність соціальних інтересів особи, суспільства й держави від внутрішніх та зовнішніх загроз на економічно обґрунтованому і суспільно прийнятному рівні.

Література

1. Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників / Міністерство праці та соціальної політики України Центр перспективних досліджень. – доступний з www.cpsr.org.ua/?pr=6&id=175.
2. Эрхард Л. Благосостояние для всех / Электронная библиотека экономической литературы. – доступний з www.ek-lit.agava.ru.
3. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: Навч. пос. із соц. політики / Е. Лібанова, О. Палій. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. – 491 с.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки / Электронная библиотека экономической литературы. – доступний з www.ek-lit.agava.ru.
5. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. – Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. – 460 с.

6. Паламарчук В. М. Економічні перетворення і соціальна безпека. – К., 1996. – Вип. 1. – 64 с.

7. Пашков В. М. Господарсько-правові аспекти забезпечення охорони здоров'я як соціальної домінанти національної безпеки. – доступний з www.arteka.ua/archives/591/25280.html.

8. Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. Проблеми національної безпеки // Стратегічна панорама. – 2003. – № 1. – доступний з www.niisp.gov.ua/vydanna/papogata/2003_1.php.

9. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: Теория заработной платы / Электронная библиотека экономической литературы. – доступний з www.ek-lit.agava.ru.

10. Серебрянников В. В., Хлопьев А. Т. Социальная безопасность России. – М.: ИСПИ РАН, 1996. – 352 с.

11. Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. Соціальна політика. – К.: Вид-во УАДУ, 2003. – 265 с.

12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Электронная библиотека экономической литературы // www.ek-lit.agava.ru.

13. Соціальна політика та економічна безпека / Під заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Є. І. Крихтіна. – Донецьк: Каштан, 2004. – 336 с.

14. Хомра О. У., Русанова Т. Є. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії Проблеми національної безпеки // Стратегічна панорама. – 2004. – № 1. – доступний з www.niisp.gov.ua/vydanna/papogata/issue.php?s=pmb1&issue.

15. Шевчук П. І. Соціальна політика. – Львів: Світ, 2003. – 400 с.

16. Юрій С. І. Фінансова парадигма місцевого самоврядування // Світ фінансів. – 2004. – № 1.